

Յ. ԻՐԱԶԵԿ

ԵՒՍ ՄԻ ՀԻՆ ԹԱՏԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

(«Լէյն»)

Ա.

«Վէմ»-ի թիւ Բ.—ում լոյս տեսած յօդածով՝ («Հայ Անդրանիկ Թատերգութիւնը») մենք նպատակ ունէինք ապացուցանելու, որ մեր առաջին տպագիր Թատերգութիւնը ԺԹ. դարում ո՛չ թէ Մխիթարեան Հ. Պետրոս վարդ. Մինասեանի «Խոսրով Մեծն» ողբերգութիւնն է (Վենետիկ, 1845 թ.), ինչպէս ընդունւած է մեզանում, այլ 1821 թ. Կալկաթայում հրատարակւած «Խորադիմայ Դժողութիւն» կատակերգութիւնը:

Յիշեալ յօդածին մենք կցել էինք եւ մի բաւական ընդարձակ նախարան, ուր ընդհանուր դժերով ներկայացրել էինք հայ թատրոնի, մասնաւորապէս հայ Թատերգութեան պատմութիւնը — սկսած ամենահին ժամանակներից, Արտաւազդ արքայի օրերից, մինչեւ վերջին ժամանակները: Չէինք մոռացել, մանաւանդ, յատկապէս շեշտել Լվովի (Լեհաստան) Թէատրինեան կրօնաւորների պատաւոր դերը այդ ասպարէզում եւ նրանց Թատերգութիւնները դեռ ԺԷ. դարում: Բայց «Վէմ»-ի խմբագրութիւնը, համարելով այդ ամենը շատ ծանօթ բաներ, դուրս էր ձգել: Որով յօդածից այն տպաւորութիւնն էր ստացւել, որ իբր թէ մենք, մեղանչելով պատմական ճշմարտութեան դէմ, անարդար յայտարարութիւն ենք արել՝ ասելով, թէ հայոց անդրանիկ Թատերգութիւնը — ընդհանուր իմաստով վերցըրած — «Խորադիմայ Դժողութեան»-ն է, եւ ուրեմն հնդկահայերին է պատկանում առաջնութեան պատիւը հայ Թատերգութեան մարդում:

Եւ գտնւեցին ընդդիմախօսներ, որոնք ամենախիստ կերպով դատապարտեցին մեզ, վերագրելով մի շարք մեղքեր, որոնք մեզանից յամենայն դէպս շատ հեռու էին: Յիշենք նրանից Հ. Ե. Փէչիկեանին, «Բաղմալէպ»-ի հմուտ խմբագրապետին, որ իր հանդէսում ստորագրելով մէկ յօդած — պատասխան՝ «Հայկական Թատրոնի ծագումը» վերնագրով (թ. 1, 1934) մեզ մեղադրում էր երկու յանցանքի համար. —

Առաջին՝ որ մեր յայտարարութիւնը սխալ է եւ անարդար, քանի որ նրանից դեռ չատ առաջ մենք ունեցել ենք մեր թատրոնն ու թատերգութիւնները :

Երկրորդ՝ որ եւ ամենից աւելի զայրացրել է իր Ուխտի փառքին ու անւանը նախանձախնդիր Հ. Փէչիկեանին — որ մենք, իբր քէ, նպատակ ունենալով նսեմացնել Մխիթարեանների դործը, կամեցել ենք «անիրաւ կերպով Մխիթարեաններէն խլելու պատմական եւ իրական իրաւունքը թատերագրութեան առաջնութեան» :

Յայտարարենք անկեղծօրէն, որ նման նպատակ մենք չենք ունեցել եւ չէինք էլ կարող ունենալ, որովհետեւ մենք Մխիթարեանների հոյակապ դործունէութեանը հիացողներից մէկն ենք : Եւ, վերջապէս, ի՞նչպէս կարող էինք Մխիթարեաններից խլել մի պատիւ, այն էլ՝ անիրաւ կերպով, որը նրանց չի պատկանում : Պատմական ճշմարտութիւն է, որ հայ թատերգութեան առաջնութեան պատիւը յամենայն դէպս Մխիթարեաններին չի պատկանում . ուրեմն, ի՞նչ խօսք կարող է լինել նրանից այդ պատիւը խլելու մասին :

Որովհետեւ Հ. Փէչիկեանին մենք արդէն հանգամանօրէն պատասխանել ենք «Բաղմամէս»-ում, ինչպէս եւ համառօտակի՝ Թեհրանի «Ալիք»-ում (№ 151 եւ 152), այստեղ երկար կանգ առնել այդ հարցի վրա աւելորդ ենք համարում : Բայց միայն այսքանն ասենք, որ մեր յօդաձուլմ մենք կամեցել ենք ասել եւ նորից կրկնում ենք, որ ԹԹ. դարի մեր անդրանիկ քատերգութիւնը «խորադիմայ»-ն է, տպւած Կալկաթայում, եւ ուրեմն դրա պատիւը իրաւամբ պատկանում է հնդկահայերին :

Չանագան թիւրիմացութիւններից խուսափելու համար՝ աւելացրենք նաեւ, որ

ա. Սօսքը տպագրւած, այսինքն՝ հրատարակում եղած թատերգութիւնների մասին է, որովհետեւ եթէ անգամ սրա — նրա պահարաններում փակւած ձեռագիր թատերգութիւններ էլ կան, նրանք հասարակութեան սեփականութիւնը չեն կազմում*) :

բ. Որ այսօրւայ տւեալները այդ են ասում . բայց վաղը կարող է փոշիների տակից մէկ նոր տպագիր թատերգութիւն դուրս գալ —

*) Առիթից օգտւելով յիշեմք, որ Նոր-Ջուղայի Ամեմափրկչեան վանքի մատենադարանում գտնուում է մէկ ձեռագիր քատերգութիւն, որի մականուն է. «Ողբերգութիւն ի վերայ Մանուան Պիզգարոսին Սպարապետին Սպանիացոց : Ի մերս վերածեալ հայկական բարբառ ի գրօսան ուսումնասէր մերազնեից» ի Սէք Սամ(եան) Կրտսերէ : Օրինակեալ աշխատութեամբ Յովսէփոս Ծատուր Փարսադանէ . Ի Մադրաս, Յամի Տեառն 1813. Յորում ամի ծնաւ եւ ի նմանէ գաղափարող՝ Ա. Յ. Անտո-

ինչպէս «Նոտրադիմայ»-ն դուրս եկաւ — եւ մեր թատրոնի պատմութիւնը հիմնովին յեղաշրջել:

**

Հաճոյքով պիտի արձանագրենք, որ հնդկահայոց կեանքում, ինչպէս եւ բովանդակ հայութեան թատերագրութեան ասպարէզում, «Նոտրադիմայ Դժողութեան»-ը միայնակ չի մնում որպէս մի գեղեցիկ բացառութիւն: Ո՛չ. նրա հրատարակութիւնից 11 տարի յետոյ, այն է՝ 1832 թիւն, նոյն հնդկահայերը մեզ տալիս են մի ուրիշ թատերգութիւն եւս — «Լէյլի» անունով: Եւ որքան գիտենք՝ «Լէյլին» իր հնուքեամբ երկրորդն է ժԹ. դարի մեր հրատարակած քատերգութիւնների շարքում եւ ուրեմն իբրեւ այդպիսին՝ իր պատւաւոր տեղը ունի հայոց գրականութեան, մասնաւորապէս հայ քատերգութեան մէջ:

«Նոտրադիմայ»-ի հրատարակութիւնից յետոյ, մինչեւ «Լէյլի»-ի հրատարակութիւնը, այն է՝ 1821-ից մինչեւ 1832 թիւը, մենք ունեցել ենք մեր թատրոնը, նաեւ հայերէն թատերգութիւններ — ինքնուրոյն եւ թարգմանական — բայց միայն ձեռագիր, անտիպ եւ առանց ժողովրդի լայն խաւերի սեփականութիւնը դառնալու:

Այսպէս՝ օրինակ, մեզ յայտնի է ցուցակն այն թատերգութիւնների, որոնք 1830 թիւ ընթացքում խաղացել են Ս. Ղազարի Մխիթարեանց Նորընծայարանում: Ողբերգութիւններից՝ «Պողիկտոս Վկա» եւ «Աժգահակ». կատակերգութիւններից՝ «Անխորհուրդ փառասիրութիւն», «Տարապալման հեղութիւն», «Անիրաւ շահասիրութիւն», եւ «Անտեսութիւն դաստիարակութեան որդւոց առ սէր շահուց»:

Կամ՝ 1832 թ. փետր. 16-ին ծանօթ Գ. Շերմազանեանի դասընկեր Արէլ Գուրգէնրէկեանը գրում է իր ուսուցչին՝ Յար. վարդ. Ալամ-

նեան Շիրազեցի: Ի Պիմանգ, 1833:» Սովորական տետրակի ծաւալով է, գրւած սովորական ձեռագրով, բայց մաքուր եւ խնամով: Թուրքը՝ բարակ, գրւածքը՝ մանրատառ, քանաքն՝ դժգոյն, փոքրիկ լուսանցով: Դժբախտաբար, վերջին քերքերը քափւած. վերջանում է 84 էջով, ե. գործողութեան Գ. տեսարանով (կիսատ): Լեզուն մաքուր, կանոնաւոր գրաբառ: Մէկ նմոյշ. «Գործ առաջին. Տեսարան Առաջին.-Մեծաշուք վրան աղբեր խորանին Պիգարբոսի. Հայեցում ինչ Սպանիացոց բանակին ի քիկունս կուսէ: Ելվիրայ տեսանի ննչեալ ընդ ծածկարանաւ իմիք ի մի կողմն վրանին. մտանէ վալվերդէս, ակն արկանէ ի նա, ի ծուր իջանէ, համարակի համբուրել զգնուն նորուն: Զգաստացեալ Ելվիրայի յառնէ, եւ տիգօֆ աչաց խաղայ ի վերայ նորա, եւ ասէ»... Եւ այլն:

տարեանին, թէ վրացիներին նախանձելով՝ իրենք էլ ուզում են թիֆլիզում մի հայերէն ներկայացում տալ: Նշանակում է՝ հայերէն թատերգութիւններ կային, որ ուզում են հայերէն ներկայացում տալ:

Բայց, այդ թատերգութիւններից եւ ո՛չ մէկը — որքան մեղ յայտնի է — տպագրւած չի եղել: Նրանք գրւել են, խաղացւել ձեռագիր. մնացել են ձեռագիր եւ ձեռքից-ձեռք անցնելով՝ կամ կորել, ոչնչացել են, եւ կամ ո՞վ գիտէ ո՞րտեղ, ո՞ր անկիւնում փոշիների տակ թաղւած՝ անյայտութեան են մատնւել:

Նրջանիկ բացառութիւն է նրանց թւում «Լէյլին», որը, ինչպէս ասացինք, հրատարակւած է Կալկաթայում, այն էլ ո՛չ թէ տպագիր, այլ վիմատիպ: Նրա հազագիշտ մի օրինակը գտնւում է Նոր-Ջուլայում, Ամենափրկչեան վանքի մատենադարանում, որից եւ օգտւել ենք մենք:

Գիրքը սովորական տետրակի ծաւալով է. թուղթը սեւաւուն, բայց լաւ. գրութիւնը շատ մաքուր, գեղեցիկ ու պարզ: Ընդամենը 121 + 1 (վրիպակներ) էջ: Առաջին երեսը կամ ճակատն է. «Լէյլի, Կատակերգակ ի հիմգ գործս Կատակերգութիւն է աշխարհ որոց խորհին, եւ որոց զգան՝ եղերերգութիւն, Կալկաթա, 1832»:

Հեղինակը, դժբախտաբար, յայտնի չէ եւ համեստութեամբ անյայտութեան քօղի տակ է ծածկել իրեն: Թերեւս դրա մէկ պատճառն էլ այն է, որ գրւածքի նիւթը իրական կեանքից վերցրած լինելով՝ նրա հեղինակը, անշուշտ, պիտի չահէր շատ թշնամիներ: Եւ ուրեմն աւելորդ գլխացաւանքից ազատւելու լաւագոյն միջոցը անյայտութեան մէջ մնալը կարող էր համարւել:

Գրւած է տաղաչափութեամբ (ոտանաւորով) եւ հնդկահայոց բարբառով, որը էպպէս Նոր-Ջուլայի բարբառն է, աղաւաղւած մի քանի հնդիկ եւ անգլերէն բառերով: Իսկ բացատրութիւնները կամ հեղինակի խօսքերը մաքուր գրաբառով են:

Մի-երկու տեղ էլ թունդ գրաբառ է խօսում գործող անձերից Արգոսը, մանաւանդ երբ տխուր է կամ փիլիսոփայում է: Օրինակ, երբ լսում է, որ իրեն խոստացւած եւ իր սիրած Լէյլիին տւել են մէկ ուրիշին, կեղծ — դասական թատերգութեանց հերոսների նման՝ տխուր-տրտում գնում է գետի ափը ու իր վշտերը գետին դանդաւուն գրաբառ մենախօսութեամբ.

Երանի՛ քեզ գե՛տ, այո՛, երանի՛,

Ձի չունիմ յուզմունք արդ ի քեզ տեղի,

Ժըպտանք ու ծիծաղ եւ քաղցր բերկրութիւն

Ձքո կերպարանս նկարին փայլուն.

Ոչ կուին ալիքն, ոչ ձայն ամբոխի,
Եւ ոչ խիստ հոգմով տարուքեր լինի.

Պատերազմն կարի հեռի բընակէ,
Խոր խաղաղութիւն անդ քազաւորէ:

Մնացած դէպքերում նա էլ միշտ խօսում է աշխարհաբառով,
Հնդկահայոց բարբառով:

Բ.

«Լէյլի»-ի նիւթը առնւած է կալկաթայի հայոց, մասնաւորապէս
առեւտրական դասակարգի կեանքից: Հեղինակը ամէն ինչ տխուր է
տեսնում այնտեղ, ո՛չ մի մխիթարական երեւոյթ: Մէկ իսկական
ճահիճ քաղքենի կրքերի ու յարաբերութիւնների: Մանր ինտրիգների
անհրապոյր աշխարհ, ուր ամէն ինչ հիմնւած է դրամի ու անձնական
չահերի վրա:

Մանաւանդ շատ անմխիթար է ներկայացնում մարդկային փո-
խադարձ յարաբերութիւնների պատկերը - ոտքից գլուխ կեղծիք:
Արտաքին «բարեկամական» քողի տակ թաղնւած անսահման շահա-
խնդրութիւն, ուխտադրութիւն եւ դաւաճանութիւն: Անգամ ըն-
տանիքի անդամները իրար հանդէպ անկեղծ չեն եւ իւրաքանչիւրը
իւր անձնական հետաքրքրութիւնները, անձնական կիրքն ու շահը
դերադասում է ամէն բանից:

Ահաւասիկ օրինակի համար Ղովտի ընտանիքը՝ ինքը Ղովտը եւ
կինը, տիկին Պըվըն: Ո՛չ մի մաքուր, մարդկային զգացում չի կա-
պում իրար հետ այդ ամուսիններին: Կինը մարդուց է դժգոհ, եթէ
աւելին չասենք, մարդը կնոջից: Իսկ վերաբերմունքը դէպի միմեանց
եւ խօսակցութիւնները՝ կոպիտ, դռնհիկ, միանգամայն զզւելի:

Բերե՛նք մի նմոյշ.-

Ղովտ. Անգգա՛մ, լսի՛ր, էլ շատ մի՛ խօսեր,

Դու քեզ նանաչի՛ր, խելիք վերայ բե՛ր.

Յառաջ գաքիդ՝¹⁾ վարքն բոլո՛րն մտածի՛ր,

Ապա իմ վերէն էսպէս բան խօսի՛ր:

Պըվըն. Զաք-ս մի՛ վերուր, անամո՛ք, լօթի՛,

Զոր ինչ գործելաս յայտ է աշխարհի.

Զախի՛ր²⁾ է՞ս ինչայ - դու անասուածաս,³⁾

Որոք⁴⁾ մի պակաս ինձնում գտէ՞լաս,

Որ ես տան նստած՝ այլոց հետնէլաս:

1) Զաք-տոհմ, ցեղ. 2) Զախիք-ախար. Զուլայի բարբառում ձայնաւորով,
մանաւանդ ա-ով սկսող բառերը քանախ սկզբից յ են առնում:

3) Զուլայի բարբառում օժանդակ բայի եմ, ես, է դառնում եմ ամ, աս, այ:

4) Որոք - քրեւէ:

«Լէյլի»-ի կենտրոնն են կազմում երկու քաղքենի ընտանիքներ, արդէն դրամի համն առած եւ իրենց բնական շաւղից շեղւած, կանգնած իրար դէմուդէմ: Մէկը՝ Զիտուի ընտանիքը, Սարինէ կնոջով ու Լէյլի աղջկանով, իսկ միւսը՝ Մենոնէսի ընտանիքը, Շամիրամ կնոջով եւ Պեղիկատոր որդով:

Առաջնում իշխողը ընտանիքի հայրն է՝ Զիտուն, տանը ամէն ինչ կատարում է նրա՝ հրամանով: Երկրորդում իշխողը կինն է՝ Տիկին Շամիրամը, որի կամքին ու հրամաններին ենթարկւում են ե՛ւ ամուսինը, ե՛ւ որդին՝ Պեղիկատորը:

Ահա այդ երկու ընտանիքների շուրջն էլ պտտւում է թատերգութեան ամբողջ բովանդակութիւնը — իր դէմքերով ու դէպքերով:

Զիտուն խօտարախնաց տանը թէյի ժամանակ հանդիպում է Արգոսին, որը «սափարից» (ճանապարհորդութիւնից) նոր էր վերադարձել ու կրկին պիտ մեկնէր: Շատ հաւանում է նրան եւ որոշում է իր դուստր Լէյլիին անպայման կնութեան տալ նրան, որովհետեւ «իրաւի շատ լեւ¹⁾» վաստակաւորայ, ընտիր վարք ունի ու շատ համեստայ:

Նա այնքան առաջ է գնում իր այդ մտադրութեան մէջ, որ վրձնում է թէկուզ մէկ օտար եկեղեցում կատարել տալ նրանց պսակը, եթէ հայոց եկեղեցին որեւէ պատճառով հրաժարի դրանից: Հեշտութեամբ իր կնոջը՝ Սարինէին էլ համոզում է այդ բանում եւ պատւիրում «միշտ սիրալիր, քաղցր լինել Արգոսի հետ եւ վիրաւորութեան տեղիք չտալ», որովհետեւ չպէտք է այդպիսի յարմար երիտասարդին ձեռքից բաց թողնել:

Աւելի. նա ուղղակի դողդողում է Արգոսի վրա եւ վախենում, թէ մի գուցէ վատ մարդիկ յանկարծ որո՞մ ցանկն ու գործը փչացրնեն: Ուստի կնոջը, աղջկանը, ամենքին դուշացնում է, որ չլինի թէ որեւէ ձեւով նրա սիրտը կտորեն —

Դորա շատ սիրեմ, իրաւ լեւ անձնայ,
Կտրիչ, չափաւոր, վաստակաւորայ.
Բայց էլ վախմաւամ դուք որումն ցանկէ,
Մի կամ միւս կերպ դուք վիրաւորէք:

Արգոսը իբրեւ փեսացու մի որոնւած գանձ է համարւում Զիտուի ազգակիցների համար եւս: Նրա՛նք էլ քափ ու քրտինքի մէջ են՝ այդ գանձին տիրանալու եւ ձեռքից չտալու համար: Նոթուր, օրինակ, որ Զիտուի մօտիկ ազգականներից է, հետապնդում է Արգոսին եւ բոլոր միջոցներով ձգնում է նրան տրամադրել դէպի Լէյլին:

1) Լեւ — լաւ:

Գետի ափին, ուր Արզոսը ալա Չայլդէ Հարողդ շրջում էր մեկամաղ-
ձոտ եւ իր տխրութիւնը նրան յայտնելով, գրաբառ լեզուով կեանքի
դառնութիւններէ ու մարդկանց անազնութեան վրա փրկիսոփայում,
Նոթոսը յանկարծ բռնում է նրան եւ «բարեկամ մարդու» վստահե-
լիութեամբ «մտերմաբար» հաղորդում .-

Փոքր օրով յառաջ Զիտուն քո մասին
Գովասանութիւն շատ տվեց առանձին.
Էն հատն, ¹⁾ որ ասաց, Նոթոս, ջանացիր,
Արգոսի վարքն քեզ օրինակ դի՛ր.
Ոչ ոք քո ընդդէմ մի բան չի ասում,
Նաեւ Սարինէն քեզ շատայ գովում:
Եթէ մեր տան կողմն որոք միտք ունեն. ²⁾
Յուսամ, բնաւին դու յետ չփաշվես:

Արզոսն ու Լէյլին հանդիպում են իրար եւ երկուսն էլ համաձայն
են: Նրանք իրար փոխադարձաբար սիրում են եւ մի տեսակցութեան
ժամանակ նոյն խոսք քաջատրուում եւ իրենց սէրը միմեանց յայտնում .-

Արզոս. Որովհետեւ դու հաւաստի առնես,
Սրտիս ծածուկն կը բանամ ես քեզ.
Ասա՛, զի՞նչ զգաս դու վասն Արգոսի,
Պատմեա՛ քերանով գոր սիրտդ խօսի:

Լէյլի. Իմ սիրտն միայն սիրովայ շարժման,
Դրիստ ³⁾ սիրումամ եւ քեզնից սիրման:

Արզոս. Մի՛ս, ⁴⁾ միամիտաս, բայց ո՛չ սխալիս,
Այո՛, հաւատա՛, սերտ սիրով սիրիս:

Լէյլի. Յուսամ մեր սէրն մշտատեւ լինի,-
Եւ հաւատմանամ այսպէս կը լինի:

Արզոս. Հաւատարմութեանս մասին ինչ չասեմ,
Բայց միայն գործով քեզ կը ցուցանեմ.
Ասացի, ասեմ քեզ սրտով սիրեմ,
Այս միայն բաւ է, հաւատաս, գիտեմ:

Լէյլի. Ես ինքս ասացի, քեզնից սիրմանամ,
Հաւատարիմաս, ես լէւ տեղեակամ.
Միայն յուսովամ, որ շուտով լինի,
Կանուխ մեր սրտինն կատար հասանի:

1) Էն հատն - այնքան. 2) Այսինքն՝ եթէ մեր տան հետ բարեկամանալու միտք
ունիս: 3) Դրիստ - ուղիղ, ճիշտ. 4) Միս - անգլիերէն՝ օրհորդ.

Յետի յետիասս ¹⁾ մեր տունն գովման, ²⁾
Բայց քեզնից իմ սէրը չէ ինչ պակասման:

Գ.

Բայց թէ Լէյլին եւ թէ Արգոսը դեռ չգիտեն, թէ ի՛նչ անյաղ-
թելի արդեւքներ կան իրենց սիրոյ իրականացման ճանապարհին:
Լէյլիի հայրը՝ Ջիտուն արտաքուստ միշտ քաղցր, միշտ սիրալիւր ու
չողոքորթ՝ Արգոսի հետ՝ նրան իր ձեռքում պահելու համար, որո-
նում է մի ուրիշ փեսացու աւելի լաւը, աւելի յարմարագոյնը: Եւ
իր այդ քայլը արդարացնում է իր խղճի եւ ամենքի առջեւ նրանով,
որ ինքը հայր է եւ իր հայրական պարտականութիւնն է այդպէս
պահանջում, բայց իրօք, իր հոգու անպիտանութիւնը եւ անսահման
չահամուրթիւնն էին այդ պահանջում: —

Որպէս հայր ես խարտականի, ³⁾
Որ երջանկութեան դստերս հետեւի,
Զգուշ պահելով ձեռնումս Արգոսին:

Ու նա շուտով գտնում է իր որոնած յարմարագոյնը: Դա Մենո-
նէսի որդի Պեդեկատորն է, որի հետ Լէյլիի ամուսնութիւնը աւելի
շատ բան էր խոստանում նրան: Մենոնէսը կալիաթայում ճանաչած
մարդ է իր բարեկեցիկ վիճակով եւ ուրեմն նրա հետ խնամիրութիւնը
աւելի շահաւէտ ու պատուարեւ կարող էր լինել Ջիտուի համար: Մա-
նականը Արգոսը «ագնւարիւն» հնդկահայ էլ է՛ր, այլ դրսեցի, այն
էլ, ինչպէս Շամիրամն է ասում, «Ուէրն Հայաստանցի» էր: Իսկ
հնդկահայերը, ինչպէս նաեւ ջուցայեցիք, ի հնուց անտի մինչեւ
այսօր, արհամարհական վերաբերմունք ունեն հանդէպ այն բոլոր
հայերի, որոնք զտարիւն հնդկաստանցի կամ ջուզայեցի չեն: Իրենք
միմիայն իրենց համարելով «ընտրեալ» հայը՝ միւսներին համարում
են հեթանոս եւ «գուսցի» անարգական անունով նրանց բոլորին մը-
կըրտում:

Մենոնէսի տանը, մի խնճոյքի ժամանակ, Ջիտուն նրա կենացն
է խմում մի քիչ ջերմ ու շողոքորթ խօսքերով: Այս «պատահական»
դէպքը ճակատագրական նշանակութիւն է ունենում Լէյլիի եւ Ար-
գոսի համար: Մենոնէսը իր շնորհակալութիւնը յայտնելով, նաեւ
առաջարկում է, որ վատ է՛ր լինի, եթէ իրենց տները բարեկամա-
նան իրար հետ, իր խօսքով եթէ ասենք՝ «ընտանանան»: Ջիտուն,

1) Յետի յետիասս գովման — ուշ-ուշ ես գալիս: 2) Գովման, սիրման, շարժման
ելմ. Զուգայի բարբառում նշանակում են՝ գալիս, շարժում, սիրում ելմ.:

3) Պարտականի, հետեւի ելմ. անց. անկատար — պարտական էի, հետեւի ելմ.

որ իր սրտի խորքում հէնց այդ էր ուզում, անմիջապէս համաձայնում է։

Մենոնէս. Մեծապէս գոհ ետ գէն, Սիրելի,
վասն ասութեանցդ. Աստուած քեզ լսի:
Ի՞նչ վատ կը լինի, քէ ընտանանամք,
Պեդիկատորիո քոյոյ Լէյլուն տամք:

Ջիտու. Մի՞թէ ես ասեմ, ոչինչ վատ կելնի,
Իմ սրտինն ասես, շատ լէ կը լինի:
Յուսամ բերանիդ Աստուած կը լսի,
Եւ էս քո խօսքն հաստատուն կելնի:

Մենոնէս. Զոր ինչ ասացի, հաստատ կը մնայ,
Էս բանին ոչով խափանող չկայ:

Ջիտուն ցնծութեամբ վերադառնում է տուն եւ այժմ էլ, ինչպէս առաջ Արդոսի համար էր դողում, աւելի մեծ յափշտակութեամբ Պեդիկատորի դովքն է երգում: Կնոջ, ամենքին նորից պատւիրում է, որ իրենց վարմունքների մէջ դէպի նոր խնամիները շատ զգոյշ լինեն, մինչեւ որ դործը գլուխ դայ. ապա թէ ոչ՝ իրենց մանած թելը կրկին բամբակ կը դառնայ: Պատւիրում է լաւ վարւել մանաւանդ Ղովտի ու իր կնոջ՝ Պրվրնի հետ, որոնք Լէյլիի գովասանքը Մենոնէսի մօտ անելով, երախտագիտութեան արժանի էին:

Պիտի դոցա հետ յըլդայ ¹⁾ լէ վարվի,
Յաւէտ Պրվրնի կամքն աշխատի,
Որ էս բանին էլ մին խոչ վեր չկայ,
Ինչ որ մանէլամք էլ բամբակ դառնայ:
Ի սէրն Աստուծոյ միաբան վարվէք,
Մինչեւ էս բանի վերջն խասանէք:

Կարկաթայի հայ դադութի մէջ իսկոյն տարածւում է Պեդիկատորի եւ Լէյլիի նշանի լուրը, որը ինչպէս մի խիստ կարեւոր դէպք խորապէս յուզում է հայ քաղքենիական կեանքը եւ կենդանի եռուզեռ առաջացնում: Ամենքը հետաքրքրւում են կատարւածով եւ իրենց գործօն վերաբերմունքը հրապարակ բերում: Ոմանք ուրախ են, կողմնակից. միւսները՝ հակառակ եւ պատրաստ կատարւածը քանդելու:

Ու իրար յետեւից դալիս են շնորհաւորելու «բարեկամները», նըրանցից ոմանք էլ չափազանց դժկամած, որ եթէ այդպիսի բան կար, ինչո՞ւ նախապէս իրենց էլ չէին յայտնել։

1) Յըլդայ - այժմ, հիմա:

Ահաւասիկ լրախոյզը .-

Յերեկի ¹⁾ ուրախ, լէւ լուր լսեցի,
Յուսամ լսածս նշմարիտ կելնի.
Ձիտուի դռներն, ասեն, ուզում էք,
Ձեր որդւոյ համար ամուսին շինէք.
Բայց զարմամանամ՝ գոլով տնեցի,
Ոչինչ չյիշեցիր, երբ յերեկ աստի:

Սակայն կատարւածի դէմ է Պեղեկատորի մայրը՝ Շամիրամը.
մի տղէտ կին, բայց շատ մեծամիտ, ինքնահաւան ու հպարտ: Քաղ-
քենիական հովերով տարւած՝ Լէյլին նա յարմար չի համարում իր
որդու համար: Նա ուզում է, որ իր հարսը հեռւից դայ եւ անծա-
նօթ լինի տեղացիներին, որովհետեւ մեր ժողովրդի ասածին պէս՝
հեռաւոր սուրբը զօրաւոր կը լինի:

Մանաւանդ նա շատ զայրացած է Ջիտուենց դէմ, որ այդ լուրը
իրբ թէ նրանք են այդպէս տարածել: Ու վրդովւած խօսում է տիկ.
Պըվընին, որը նոյնպէս շնորհաւորանքի էր եկել .-

Իրաւ զարմանայ էս լրի մասին,
Դոր ²⁾ էսպէս շուտով դոքա դուս տուին:
Էս լուրն հոչարել հարկ չէր Ձիտուին,
Քէփով լինելով ³⁾ մին բան ասացին,
Էն խօ չպւեց, փոքր ինչ սպասին,
Եթէ հաստատ էր, վերստին կասին:
Որդիս դեռ պիտի ուսում սաւորի, ⁴⁾
Որ ապագայ ինքն թշուառ չլինի.
Ուղն ⁵⁾ կրակին յըլդայ դադման չի,
Թո՛ղ ըսօր չելնի, միւս օր լինի,
Չո՛ւմ ⁶⁾ պիտի ունայն իմ որդին քանդվի:

Ու չարունակում է .-

Մենք ներկայ, խաթո՛ւն, ⁷⁾ ոչինչ միտք չունեմք,
Որ էսպէս շուտով նորա պսակեմք,
Խնդրեմ, Ձիտուին եթէ հանդիպես,
Էս բանի մասին նմա Էւս յիշես,
Որ իւրեանց դստերն ատկայ ⁸⁾ չպախեն,
Մեր յապով ⁹⁾ չկան, յետոյ փնովեն: ¹⁰⁾

1) Յերեկի - երեկ. 2) Դոր - ինչպէս. 3) Քէփով լինելով - խմած լինելով.
ձ) Սաւորի - սովորել. 5) Ուղ - իւզ. 6) Չո՛ւմ - ինչո՛ւ. 7) Խաթուն - տիկին.
8) Ատկայ տալ կամ ատկայ պախել - սպասեցնել. 9) Յապով - յուսով. 10) Փնո-
վել - նախատել.

Նամանաւանդ նա վախ ունի, որ Լէյլին, լինելով տեղացի եւ ունենալով ծնողներ ու ազգականներ, իրենց տան զաղտնիքները կը յայտնի նրանց։—

Եթէ Լէյլուն ոտն էս տունն մըտէր,
Մեր բոլոր ծածուկն իսկոյն դուս կըտէր.
Թէպէտեւ այլոց նա ոչինչ չասէր,
Իւր խօրն ու մօրը դեռեւս կ'յայտնէր.
Բայց էն աղջիկն ¹⁾ ոչ ում ծանօթ չի,
Որոք բան տեսնի՝ ո՞ւմ պիտի ասի.
Ձոր ինչ կը տեսնի, էն կը սաւորի,
Մեր բոլոր վարուցն հետեւող կ'ելնի:

Շամիրը կարողանում է իր ամուսնուն՝ Մենոնէսին եւս համոզել, որ պիտի յետ առնել տւած խօսքը եւ Պեդիկատորի ու Լէյլիի նշանը քանդել: Հէնց այդ միջոցում յանկարծ յայտնւում է Մկրատը եւ նրանց աւետում, որ Մալաղայ երկրում մի լաւ աղջիկ կայ, ամէն բանով գովելի, որը շատ յարմար եւ լաւ հարսնացու կարող է լինել Պեդիկատորի համար։—

Մալաղայ երկրումն մի օրիորդ կայ,
Որ համ տեսօֆայ, համ շատ խելօֆայ.
Դրիստ ձեր որդւոյ համեմատ անձայ:

Ու խոստանում է զնալ իսկոյն Մալաղայ, նշանել այդ աղջկան Պեդիկատորի համար եւ հետն առնել բերել: Շամիրամի բերանի ջուրը գնում է այդ անձանօթ հարսնացուի մասին լսելով, որովհետեւ չէ՞ որ զա համապատասխանում էր իր նպատակներին ու նա երազում էր մի անձանօթ աղջիկ բերել իր որդու համար, այն էլ հեռից: Ու հիացած՝ հարցնում է։—

Դո՞րայ, սիրո՞ւնայ, կերպիւ տե՞սֆ ունի,
Ծածուկ պախո՞ղայ, լէւ ձիգ բօ՞յ ունի:

Խնդիրը փակւած է: Մնում է մի կողմից՝ ամուսնուն, Մենոնէսին եւս համոզել նոր հարսնացուի համար, իսկ միւս կողմից՝ մարդ ուղարկել Ջիտունց յայտնելու, որ իրենց առեւտուրն արդէն քանդւած, վերջացած է: Ի հարկէ, Մենոնէսն էլ իսկոյն համոզւում է: Կանչում են Մենտորին՝ Ջիտուի մօտ ուղարկելու համար: Նա էլ սիրով յանձն է առնում, որովհետեւ ներքին ատելութիւն ունէր դէպի Ջիտուն:

Գնում է եւ իրրեւ պատգամաւոր՝ շատ չոր ու ցամաք կերպով յայտարարում Ջիտունին։—

1) Խօսքը դրսից գալիք հարսնացուի մասին է:

Մեր Մենոնէսիցն մին փեղամ ¹⁾ ունեմ,
 Որ տխուրեանք արդ պիտի քեզ յայտնեմ.
 Պսակի մասին, որ խօսեցելեմ,
 Նաչի ²⁾ յարակուն, ³⁾ դաշնաւորվելիք,
 Ներկայ տխուրայ, իրաւ տխուրայ,
 Որ միտք ոչ ունի բնաւ կատար տայ.
 Քանզի դուք լուրն շուտ հոչակեցիք,
 Իւր որդւոյ միտքն շփոթ ձգեցիք:
 Պեղիկատորի դեռ հասակն լի չի,
 Նա ներկայ պիտի ուսմանց հետեւի:
 Վասն որոյ խնդրեց, որ ասեմ ես քեզ,
 Որոք կերպ Լէյլուն ատկայ չպախես,
 Թէ այլք ոք դուն գոյ, նմա տալ կարես:

Զիտուն չանթահարեամ է, մանաւանդ որ Արզոսի նման «լէլ
 չվան» ⁴⁾ փեսացուին ձեռքից թողել էր Պեղիկատորի յուսով: Լեզուն
 կապեամ է եւ յուսահատ միայն Աստծուն դիմում: -

Տեսա՛ր ինչ ելաւ. - Աստուած ողորմայ,
 Աստուած, քեզ յուսամ, դո՛ւ մի մար արա՛:

Երբ սթափուում է, նորից յիշում է Արզոսին եւ մտածում է նոր
 րից իր աղջիկը նրան տալ: Ու նորից սկսում է նախկին շողոքոր-
 թութիւնն ու կեղծ խաղը Արզոսի հանդէպ: Սա էլ, ամէն ինչ մո-
 ոացած, անտրտունջ ընդառաջ է գնում Զիտուի բոլոր խաղերին:

Մինչ այս մինչ ալդ փերադառնում է Մալադսից Մկրատը -
 ձեռնունայն, յուսախար: Նրան չի յաջողել իր առաքելութիւնը,
 այն է՝ նշանել Կոնստոսի դստերը Պեղիկատորի համար եւ իր հետ բե-
 րել: Զորս ամսւայ անհամբեր սպասումից յետոյ՝ նա փերադառնում
 է առանց ոչնչի, թէեւ գնացել էր մեծամեծ խոստումներով:

Այս հարեածը չլմեցնում է մանաւանդ Շամիրամին, որը ոսկի
 յոյսեր էր կապել Մկրատի ճանապարհորդութեան հետ: Նա չի կա-
 բողանում ըմբռնել, թէ ի՞նչպէս եւ ինչո՞ւ համար չպիտի աղջկան
 տային իր Պեղիկատորին: Ու ընկճւած հարցնում է. -

Զարմամբայ իրաւ. չո՞ւմ չընդունեցին,
 Իմ յոյսս էսպէս դոքա կըտրեցին.
 Ես մեծ յոյս ունի. ի՞նչ պատճառ բերին:

1) Փեղամ - պատգամ, պատուէր. 2) Նաչ - հաւանաբար խնջոյք, հաւաքոյթ.
 3) Յարակուն - իրիկուն. 4) Զվան - երիտասարդ:

Մկրատ. Էն քինչ ¹⁾ դրիստնայ, ոչինչ չասացին,
Որոնք մի յայտնի օգր ²⁾ չըբերին.
Ու անկեղծն ասեմ, ես շատ ջանացայ,
Բայց ի գուր ելաւ, ես ավստս եկայ: ³⁾

Շամիրամին ու իր ամուսնուն սարսափեցնում է մանաւանդ այն
հանգամանքը, թէ լուրը կը տարածւի եւ իրենք խայտառակ կը լի-
նեն ամբողջ աշխարհում: Եւ Մենոնէսը հիւանդանում է ու անկողին
ընկնում, մանաւանդ որ ինքն էլ բաւական ծեր էր: Նա այլեւս յոյս
չունի ոտքի կանգնելու եւ զգում է իր շուտափոյթ մահը: -

Շունչս գնումայ, ջանս քանդմանայ,
Զըրէ՛ս յանդիման մալսս կանգրածայ, ⁴⁾
Զըրէ՛ս ելանեմ, պիտի ինձ տանի:

Մենոնէսի տան շուրջը վխտում են մի շարք «բարեկամներ» -
Մենտոր, Դորաբլի, Պեղոս եւն.: Բայց դժբախտաբար նրանցից եւ
ո՛չ մէկը իսկական բարեկամ չէ եւ իւրաքանչիւրը իր անձնական
չափն է որոնում բարեկամի կեղծ դիմակի տակ: Եւ ժամանակն էլ
չափ յարմար է իրենց մութ նպատակներին հասնելու համար:

Նրանք հիւանդի մահճի շուրջը շարունակ գլուխ կոնծին եւ
տալիս, ամէն մէկը ոչինչ չխնայելով, որ հիւանդը իրեն նշանակի,
իր մահից յետոյ, կառավարիչ իր տան եւ ունեցածքի:

Ահաւասիկ «բարեկամ» Պեղոսը իր «ագնիւ» մտածութիւններով: -

Դա (Մենոնէս) մեծացելայ, շուտով կը մեռնի,
Ու վերջն ըստից մեծ շախ կը լինի,
Թէ Մենոնէսի բաներն տիրեմ,
Ու ամենեցուն իմ ձեռնումն պախեմ:
Ես լեւ խբարամ ⁵⁾ ինչպէս կը վարվեմ,
Բոլոր բան սիրուն կը կառավարեմ:
Խայերիցն ոչ ով կերպին տեղեակ չի,
Ինչպէս փող շինի, դոր անում խանի:
Տե՛ս ընչեր կանեմ, ըստուր կը խաբեմ,
Ընտուր կը ներկեմ, խորեր կը բորեմ, ⁶⁾
Որ հարստանամ, մեծ անում խանեմ,
Ու ազգի գլխին մեծ ունն նստեմ,
Եւ ամենեցուն չէւ կառավարեմ:

Միւս «բարեկամը», Դորաբլին սակայն աւելի է առաջ դնում:

1) Քինչ - ինչ որ. 2) Օգր - պատմառամբ, մերդուքիւն. 3) Ավստս եկայ -
ցաւեցի. 4) Կանգրածայ. կանգնած է. 5) Խբարամ - գիտեմ, տեղեակ եմ. 6) Կը
բորեմ - կը փորեմ.

Այդ ամենի հետ միասին՝ նա ծրագրում է տիրանալ նաեւ Շամիրամին, որ դեռ երիտասարդ է, ու նրա հետ ապրել:

Լէւ հաւատարիմ ինձ կը ցուցանեմ,
Տան վերէն որպէս սրտցաւ կը լինեմ.
Նա էլ կը կարծի, քէ ոչմարիտայ,
Ու բոլոր ստատն¹⁾ իմ վիզն կը տայ.
Յետոյ Շամիրամն ու ես լոկ ապրեմ:

Բայց Մենոնէսը իր տան կառավարիչ կամ խնամակալ է կարգում Մենտորին: Դօրաբջին ու Պեղոսը դրանից չեն յուսահատուում. ընդհակառակը, նրանք միացած ու ձեռք-ձեռքի տւած՝ այժմ աշխատում են Մենտորին տապալել. սակայն իւրաքանչիւրն էլ իր մտքում արդէն որոշած՝ Մենտորից յետոյ միւսին տապալել եւ Մենոնէսի հարստութիւնը միայնակ կառավարել:

Եւ իսկապէս նրանց միացեալ ջանքերը յաջողութեամբ են սլակուում: Նրանք Շամիրամին աւելի անկեղծ բարեկամ ձեւանալով, կարողանում են Մենտորին դահալէժ անել: Տիրուհին արդէն այնքան է լցւած ատելութեամբ ու թշնամութեամբ դէպի Մենտորը, որ ուղղակի դռնհիկ հայհոյանքներով է նրա անունը տալիս.

Ես խասկացելաւ մա ինչպէս անձնայ,
Էլ ինձ մի՛ ասէ՛ք. մա էն շանիցնայ,
Որ դեռ էլի չի ու գուցէ չեղնի.
Դա մեր տունն քանդեց...

Դ.

Առաջին յաջողութիւնից խրախուսւած՝ Դօրաբջին ու Պեղոսը իրենց երկրորդ ծառայութիւնն են առաջարկում Շամիրամին, կամենալով դրանով իրենց «անկեղծ» բարեկամութիւնը ցոյց տալ նրան: Դա անհրաժեշտ էր իրենց վերջնական նպատակի համար:

Լաւ իմանալով, որ իւրաքանչիւր մայր ցանկանում է օր առաջ պսակել իր որդուն, նրանք խաղում են Շամիրամի այդ թոյլ լարի վրա:

Մօր սիրտն շատ խիստ կերպ կուգի,
Որ մի օր յառաջ որդին պսակվի.
Ըստով կարողանիք նրա սիրտն մտնել,
Եւ գոր ինչ ուզենի, իսկոյն կատարել:

Նրանք խորամանկութեամբ խորհուրդ են տալիս Շամիրամին՝ Պեղիկատորին շուտով պսակել եւ իբրեւ լուազոյն հարսնացու մատ-

1) Ստատ - կայք, ունեցւածք:

նանչում են մեղ ծանօթ Լէյլին, որին Շամիրամը մի անգամ այնպէս խաղաղակ ձեւով մերժել էր: Եւ նրան համոզելու համար՝ Լէյլիի գովքն են երգում նրա առաջին:—

Եւ ի՞նչաւ կարծում, Կալկաթայ ո՞վ կայ,

Որ եղպէս սիրուն, ընտիր իմիւնայ.

Նրա ծնողքն շատ լէւ ծնունդան,

Եւ վարքի մասին օրինաւորան:

Լէյլին առաջարկելով՝ նրանք մի գնդակով կամենում էին երկու որս սպանել — թէ՛ Շամիրամի վստահութիւնը գրաւել եւ թէ՛ վրէժխնդիր լինել Արգոսից: Իրենք էլ իրար խոստովանում են այդ — մի քարով երկու ճնճուղ չքար¹⁾ տանք:

Նրանք սոսկալի թշնամութիւն ունէին Արգոսի դէմ: Եւ ուրեմն Լէյլին Պեղիկատորի հետ պսակելով, նրան կը խլէին Արգոսից եւ այդպիսով իրենց վրէժխնդրական կրքին յաղուրդ տւած կլինէին: Նրանք ուզում էին, որ Արգոսի «սիրտն յաւիտեան երվի»:

Շամիրամը, ի հարկէ, համաձայնում է նրանց առաջարկին, բայց պայմանով, որ լուրը չուտ չտարածւի: Ապա թէ ոչ՝ Արգոսի «կեռքի տակից» (ատամի տակից) այլեւս չեն ազատւի: Մանաւանդ որ նա տեղացի է, այլ «խէնն Հայաստանցի եւ ինքն էլ աֆատայ»: ²⁾

Բայց Դօրաբջին ու Պեղոսը այդ վախից էլ նրան փրկում են: Նրանք դիւրութեամբ համոզում են նրան, որ մարդ թո՛ղ իր շահը պաշտպանի, նրա վրա ի՛նչ ուզում են՝ թող խօսեն: «Թող էնքան խօսեն — տկի պէս ուռեն» — առանց քաշուելու ասում են նրանք:

Ես ինձ վնասե՞մ, ինչա՞յ կը խօսեն.

Ի՛նքան բրբռան, ո՛րքան որ կուգեն.

Միայն իմ շախիմ խափանումն չեղնեն.

Եթէ մեմք խալխի ունկնդիր եղնեմք,

Մին երկու օրում տէրտէր կը կանչեմք, ³⁾

Մին օրէն միջում իսպառ կը մեռնեմք:

Թէեւ գրաւածքում Պեղիկատորի նշանադրութիւնը կամ պսակաւրութիւնը Լէյլիի հետ չկայ, չի կատարւում, բայց պէտք է ենթադրել, որ դա տեղի է ունեցել: Այդ երեւում է Գաճաճի խօսքերից, որը ըստ երեւոյթին Արգոսի միակ բարեկամն է, թէեւ նրա հանդէպ ծանր զանցառու էր գտնւել:

Գետի ափին նա գտնում է Արգոսին եւ որպէս օրւայ հետաքրքրական նորութիւն, նրան հաղորդում է Լէյլիի ամուսնութեան լուրը.

1) Շփար-պրս. որս. 2) Ափար-պրս. պատուիսա, փորձանք: 3) Այսինքն կմեռնեմք:

—Ձերէկ յարակոն Լէյլին պսակվեց .

—Էդ ի՞նչ Լէյլիայ .

—Ջիտուի աղջիկն .

—Լէյլին որ պէտքեր քեզ խէտ պսակվեր :

Այսպէս, ուրեմն, այնքան տղեղ անցուղարձից յետոյ՝ Շամիրա-մը, գործիք դառնալով իր երկու չար խորհրդատուների ձեռքին, համաձայնում է իր որդու համար կնութեան առնել Լէյլիին, որին մի անգամ խայտառակ ձեռով մերժել էր : Լէյլիի հայրն էլ՝ Ջիտուն, իր երկու անգամ խաբած Արգոսին երրորդ անգամը նորից խաբելով՝ նրանից խլում է իր աղջիկը եւ տալիս այն տղային, որի կողմից այնպէս վատ կերպով մի անգամ արդէն մերժւել էր ինքը :

Քաղքենի մտայնութեան ու քաղքենի բարքերի հարադատ արդիւնքն է սա : Ուր դրամը եւ անձնական շահն են հարցեր վճռողը — այնտեղ ամէն ինչ հնարաւոր է եւ թոյլատրելի :

Խեղճ Արգոսն էլ, երբ հաւաստիանում է, որ Գաճաճը ո՛չ «արագայ պատմում» եւ ոչ էլ «խօշտաբայ»¹⁾ անում մի երկար մենախօսութիւն է արտասանում, մարդ — արարածի, մանաւանդ կնոջ անպիտանութիւնը խարաղանում եւ յետոյ հաշտւում եղածի հետ :

Աւելի. նա դեռ մխիթարում էլ է իրեն, որ դրանից տուժողը «ստախօսները» եւ «ուխտադրութիւնները» պիտի լինեն, այսինքն՝ Ջիտուն ու Լէյլին : Եւ ուրեմն թող նրանք տխրեն ու իրենց մեղքը «լաց լինեն» : Իսկ ի՞նչ... ընդհակառակը. ոչինչ չի կորցրել : «Էս բանումն երբեք ինձ վնաս չելաւ» — ինքնաբաւական կերպով ասում է նա : Մանաւանդ, որ աշխարհում աղջիկը շա՛տ, իր գրպանն էլ լի-քը. ում որ ուզի՝ կարող է առնել :

—Ինձ խմար աղջիկն ոչինչ պակաս չի .

Թո՛ղ վարքս ուղիղ, ջիքս լի ելնի .

Ես վաճառական միմ շրջող անձն եմ,

Յուրիշ երկրում պսակվել կարեմ :

Դրանով էլ վերջանում է թատերգութեան բովանդակութիւնը :

Ե.

Մենք դիտմամբ «Լէյլի»-ի բովանդակութիւնը մի քիչ ընդարձակ ներկայացրինք եւ մէջբերումներով, որովհետեւ նախ՝ ուղեցիկնք մի որոշ գաղափար տալ նրա մասին, եւ երկրորդ՝ գիրքը շատ հազա-դիւտ է, գուցէ միակ եզակի օրինակը, եւ ուրեմն ո՛չ ամենքին մատչելի :

1) Խօշտաբ — պրս. կտակ :

Նրա գրական քննադատութեան վրա կանգ առնել աւելորդ ենք համարում, որովհետեւ որպէս գրական- գեղարւեստական մի երկ, մանաւանդ որպէս թատերգութիւն, շատ թոյլ է. աւելի թոյլ, քան «Խորադիմայ Դժբողութեան»-ը, որը նրանից 11 տարի աւելի առաջ է հրատարակած եղել:

Գործողութիւն չկայ, հոգեբանութիւն չկայ, իսկ գործող անձանց ու նրանց գործերի փոխադարձ կապն էլ զուտ արտաքին է, մեքենական:

Բայց «Լէյլին» մեզ համար հետաքրքրական է ո՛չ որպէս գրական - գեղարւեստական գրածք, այլ այն նպատակով, որ նրա անծանօթ հեղինակը դրել է իր առաջ: Նա իր այդ երկով կամեցել է ներկայացնել հնդկահայ քաղքենի դասակարգի կեանքը, իր բազմաթիւ յոռի երեւոյթներով: Դրա համար էլ նա վերցրել է բազմաթիւ դէմքեր - 30 գործող անձինք - իրենց բազմազան գործողութիւններով, իրար հետ յաճախ որեւէ կապ չունեցող - որպէսզի աւելի հրնարաւորութիւններ ունենայ այդ կեանքի բացասական պատկերը ըստ կարելոյն լրիւ կերպով ներկայացնելու: Այդ պատկերը, ինչպէս ասացինք, շատ մռայլ է, յուսալատական: Հեղինակը ո՛չ մի լուսաւոր բան նրա մէջ չի տեսնում: Մարդկային հասարակութիւնը կամ իր բառով եթէ ասենք՝ մարդկային «ընկերակցութիւնը» հիմքից փտած է: Չկայ անկեղծ վերաբերմունք, չկայ բարեկամութիւն նոյն իսկ ամենամօտիկների միջեւ -

Էս ժամանակումն վտանգաւոր է

Հաւատալ ումեք՝ քէ բարեկամ է:

Դրա գլխաւոր պատճառը նիւթապաշտութիւնն է, անձնական շահը, որ վարակել է ամենքին: Մարդիկ մինչեւ իրենց ոսկրների ծուծը վարակւած են մէկ «հաճելի» ախտով - շահամոլութեամբ եւ պատրաստ են դրամի, շահի համար ամէն ինչ անելու: Մենոնէսը մինչեւ իսկ իր մահան մահճում «վաստակի» մասին է մտածում: Եւ այդպէս են ամենքը, մէկը միւսից վատ:

«Լէյլին» մեր թատրոնական գրականութեան մէջ իր պատաւոր տեղն ունի նաեւ ուրիշ երկու առաւելութիւնների համար -

Առաջին՝ որ նա ԺԹ. դարի մեր տպագիր թատերգութիւնների շարքում - ի հարկէ, այսօրւայ տեսլներով - անդրանկագոյններից մէկն է, երկրորդը «Խորադիմայ»-ից յետոյ.

Երկրորդ՝ որ նա՛ էլ իր նիւթ վերցրել է հայ իրական կեանքից. այսինքն՝ բուսել է այն առողջ հողի վրա, ուր հետագայում պիտի կանգնէր ու բարգաւաճէր հայ թատերգութիւնը:

Նոր-Ջուղա.